

## ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В РОЗРІЗІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ

*Статтю присвячено проблемі виокремлення теоретико-методологічних засад реалізації системного підходу в розрізі професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями. Установлено, що заняття фізичними вправами і спортом забезпечують значний і різноманітний вплив на організм людини. Разом із тим лише правильно організовані заняття з дотриманням основних принципів фізичного виховання під наглядом учителя фізичної культури зміцнюють здоров'я, поліпшують фізичну підготовленість підростаючого покоління, тоді як неправильна організація занять, нехтування методичними принципами, планування обсягу та інтенсивності тренувальних навантажень без урахування стану здоров'я та індивідуальних особливостей школярів можуть завдати шкоди здоров'ю, а іноді призвести до нещасних випадків чи навіть смерті учня. Для розгляду сутності системного підходу в розрізі професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями здійснено детальний аналіз його семантичного ядра – категорії системи.*

*На основі вивчення сутності реалізації системного підходу в педагогічних дослідженнях здійснено припущення, що кожен компонент педагогічної системи володіє певним «ступенем свободи». Така гіпотеза сприяє взаємозбагаченню ланок системи шляхом доцільної творчої діяльності викладачів і студентів. Визначено, що структурними компонентами авторської системи професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями є: цільовий – відбиває ключову мету реалізації авторської системи; теоретико-методологічний – ретранслює теоретичні основи дослідження; емпірично-описовий; процесуально-діяльнісний; аналітично-оцінковий – розкриває компонентну структуру готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями; результативний – відображає досягнутий результат – сформовану готовність майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями.*

**Ключові слова:** майбутні вчителі фізичної культури, студенти, педагогічна освіта, готовність, системний підхід, методологія, система, теорія систем.

**Постановка проблеми.** Нормальний ріст і розвиток дитини в шкільному віці детермінується чинниками зовнішнього середовища. Для дитини 6–17 років основним середовищем життєдіяльності є школа, де вона проводить до 70% активного часу. Це вимагає певних фізичних резервів. Відомо, що фізичні вправи стають своєрідними регуляторами, які забезпечують управління життєво необхідними процесами. Отже, фізичні вправи треба розглядати не лише як розвагу та відпочинок, а й як середовище збереження здоров'я і працездатності.

Заняття фізичними вправами і спортом забезпечують значний різноманітний вплив на організм людини. Лише правильно організовані заняття з дотриманням основних принципів фізичного виховання під наглядом учителя фізичної культури зміцнюють здоров'я, поліпшують фізичну підготовленість молоді, тоді як неправильна організа-

ція занять, нехтування методичними принципами, планування обсягу та інтенсивності тренувальних навантажень без урахування стану здоров'я та індивідуальних особливостей школярів можуть завдати шкоди здоров'ю, а іноді призвести до нещасних випадків чи навіть смерті учня. Окреслені позиції стали передумовами створення педагогічної системи професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями. Система у педагогіці визначається як певний порядок у розташуванні і зв'язку частин чого-небудь [1, с. 25].

Методологічною основою проектування авторської системи слугує системний підхід. Системний підхід розглядається нами як загальнонаукова основа концепції дослідження, оскільки ця наукова течія забезпечує правильну постановку проблеми і задає загальний напрям руху наукового пошуку.

Теорія систем є трансдисциплінарною науковою теорією, завдяки чому виконує інтегруючу функцію в об'єднанні різних галузей знань у єдине ціле. Чим вищий ієрархічний рівень конкретної системи, тим більше інформації з різних сфер необхідно для її опису. У контексті системного підходу поняття й уявлення з різних галузей знання органічно вплітаються в єдиний змістовний простір, створюючи цілісний образ системи.

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Системний підхід розроблявся в методологічних роботах (А. Фурман [2], Є. Юдін [3] та ін.), педагогічних дослідженнях, що інтерпретують системний підхід до сфери освіти (А. Хуторської [4], Р. Вдовиченко [5], О. Антоненко [6], А. Вербицький [7], В. Вихрущ [8], Є. Яковлева [9], В. Ямницький [10], В. Ягупов [11] та ін.). У науковій літературі під системним підходом розуміється напрям методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем [12, с. 45–46].

Термін «системний підхід» філософами визначається як «напрямок методології спеціально наукового пізнання і соціальної практики, в основі якої лежить дослідження об'єктів як систем» [13, с. 312]. Так, Є. Юдін підкреслює, що системний підхід сприяє адекватній постановці проблем у конкретних науках і відпрацюванню ефективної стратегії їх вивчення. Методологічна специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що його забезпечують, на вияв різних типів зв'язку складного об'єкта і зведення їх в одне теоретичне ціле [2, с. 79]. Системний підхід, будучи загальнометодологічною основою для багатьох наукових досліджень, сприяє адекватній постановці проблем у конкретних науках і розробленню ефективних стратегій їх вивчення.

**Мета статті.** Метою статті є визначення теоретико-методологічних засад реалізації системного підходу в розрізі професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями.

#### **Виклад основного матеріалу.**

У Філософському енциклопедичному словнику методологія розглядається як «система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також учення про цю систему» [13, с. 365].

У педагогічній науці, підкреслює А. Рибницький [14], більш адекватним рівню теоретичного розвитку є визначення методології як учення про принципи, методи, форми і процедури пізнання та перетворення педагогічної діяльності. Означене поняття методології, на думку вченого, можна розглядати як дві групи наукового інструментарію. Перша – це комплекс засобів пізнання педагогічної

реальності, друга – технологія реалізації на практиці певної педагогічної системи [14, с. 512–513].

За своїм місцем в ієрархії рівнів методології науки системний підхід виступає як сполучна ланка між філософською методологією і методологією спеціальних наук. Філософською основою системного підходу виступає принцип системності, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем. Так, А. Фурманом [2] система визначається як «сукупність об'єктів, взаємодія яких зумовлює наявність нових інтегративних якостей, що не властиві її складовим частинам, компонентам» [2, с. 86]. При цьому «...зв'язок між компонентами системи настільки тісний, сутнісний, що зміна одного з них призводить до зміни інших, а часто і системи у цілому» [1, с. 99]. Системний підхід, що виник і розвинувся в дослідженнях із кібернетики, біології, фізики, філософії, усе ширше проникає в психолого-педагогічну науку. Системний підхід як узагальнений метод аналізу будь-якого педагогічного явища, що вивчається, знайшов своє відображення у роботах Ю. Веретельникової [15], Є. Захаріної [16], Г. Тітової [17] та ін.

Будь-який підхід до наукового пізнання зводиться до вивчення об'єкта в певному ракурсі. Ракурс підходу визначається його семантичним ядром, категорією, яка дає назву підходу. Як правило, застосування системного підходу до дослідження має на меті «виявлення механізму функціонування та розвитку об'єкта в його внутрішніх і зовнішніх характеристиках; у вивченні предмета дослідження як системи», тобто проявляється у вивченні предмета дослідження як системи. Для розгляду сутності системного підходу в розрізі професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями зупинимось на його семантичному ядрі – категорії системи. Поняттю «система» дано чимало різноманітних визначень. Докладний перелік цих визначень наводиться, зокрема, в роботі Є. Юдіна [3].

Аналіз змістовних аспектів даного поняття дає змогу говорити про те, що робота щодо формулювання дефініцій здійснюється в напрямі наповнення цієї категорії новими ознаками, тобто шляхом ускладнення формулювань. Натомість В. Ямницький [10], вважаючи, що такий підхід до визначення понять ускладнює їх використання, визначає систему як «цілісність, яка підтримує впорядкованість і стабільність своєї і вищої цілісності, в яку вона входить як частина, за допомогою самоврядування і управління» [10, с. 145]. У розумінні А. Рибницького [14] система є об'єктом із набором елементів і зв'язків між ними та їхніми властивостями [14, с. 512]. Тоді як Є. Захаріна [16] ключовими ознаками, за допомогою яких системи можуть розглядатися як цілісні структури, називає наявність:

1) інтеграційних якостей (властивостей), тобто таких якостей, якими не володіє жоден з окремо взятих елементів, що утворюють систему;

2) складових елементів, компонентів, частин, з яких утворюється система;

3) структури, тобто певних зв'язків і відносин між частинами й елементами;

4) функціональних характеристик системи у цілому й окремих її компонентів;

5) комунікативних атрибутів системи, що виявляються у двох формах: у формі взаємодії із середовищем і у формі взаємодії із суперсистемами – системами нижчого або вищого порядку, по відношенню до яких розглянута система виступає як частина або ціле;

6) історичності, наступності, або зв'язку минулого, теперішнього і майбутнього в системі та в її компонентах [16].

Визначаючи поняття «система», дослідники розуміють під нею:

1) комплекс взаємодіючих елементів;

2) цілісну сукупність взаємопов'язаних об'єктів;

3) модель якоїсь інтеграційної властивості об'єкта, що виділяється суб'єктом, становить сукупність елементів, що знаходяться в таких взаємодіях і відносинах, які відтворюють досліджувану інтеграційну властивість;

4) взаємозалежна єдність окремих частин, що утворить нову (порівняно з кожною з частин та їх сукупністю) якість, якій притаманні певні специфічні властивості.

Оскільки предметом авторської концепції професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями «є об'єкт, що є системою», то, розділяючи точку зору Є. Юдіна, ми вважаємо концепцію дослідження системою [3, с. 145]. Відповідно, виходячи з прийнятого робочого визначення, систему професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями розглядатимемо як цілісну сукупність взаємопов'язаних об'єктів.

Для предмета нашого дослідження основний інтерес становить проєкція системних ідей на педагогічну сферу знань. Слушною вважаємо думку В. Кислого [18], котрий, вивчаючи питання можливості використання системного підходу до педагогічних і, зокрема, дидактичних досліджень, відзначає, що «правомірність його застосування в дидактичних дослідженнях беззаперечна, оскільки будь-який елемент дидактичного процесу відповідає всім вимогам складної системи і може піддаватися системному аналізу» [18, с. 8].

Аналізуючи системний підхід у педагогічних дослідженнях, слід передусім пригадати про самі педагогічні (дидактичні) системи. Нам імпонує трактування педагогічної системи П. Джуринського [19], який розуміє її як «об'єктивно існуючу сукуп-

ність соціально-педагогічних феноменів, взаємодія яких призводить до появи нових інтегративних якостей, не властивих її компонентам. Наявність внутрішніх органічних зв'язків між компонентами педагогічної системи забезпечує її цілісність і якісну визначеність» [19, с. 26]. «Внутрішні властивості педагогічної системи, – підкреслює дослідник, – характеризуються тими ж ознаками, що й інші системи: компонентний склад; структура; функції; чинники, що забезпечують її цілісність, відносну самостійність» [19, с. 28].

Педагогічні системи, орієнтовані переважно на організацію навчально-пізнавального процесу, відпрацювання найкращих способів формування навчальної інформації, знань і вмінь, можна назвати дидактичними. Будь-яка цілісна система має відповідний склад – відому кількість компонентів. Компонент як будь-яка частина системи вступає у певні відносини з іншими її частинами. «Компоненти системи у філософському розумінні, – відзначає А. Фурман, – це ті структурні одиниці, взаємодія яких зумовлює і забезпечує властиві системі якісні особливості» [2, с. 103]. Компонентами, як правило, виступають підсистеми й елементи.

Термін «елемент» означає «кінцевий», «неподільний». У філософії елемент – це межа ділення в рамках певної якості системи [13, с. 74]. Структура є впорядкуванням, організованістю системи. Отже, значущою характеристикою системи є міра впорядкування, яка в загальній формі виступає як ступінь її відхилення від стану термодинамічної рівноваги.

На думку П. Джуринського [19], компонентний аналіз повинен представляти педагогічну систему як складне динамічне утворення, що відображає основні компоненти педагогічного процесу, його системоутворюючі чинники та провідні умови функціонування. Структурний аналіз системи передбачає виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків між її елементами, де зовнішні зв'язки є зв'язками досліджуваної системи з іншими системами, з навколишнім середовищем, а внутрішні зв'язки – це системоутворюючі зв'язки всередині самої системи. Аналіз психолого-педагогічної літератури, а також різних педагогічних (дидактичних) систем показує, що педагогічна (дидактична) система поєднує у собі такі основні компоненти:

1) мету навчання і виховання;

2) школярів;

3) учителів;

4) зміст навчання і виховання;

5) засоби навчання і виховання;

6) організаційні форми;

7) власне процеси навчання і виховання.

При цьому дослідники означеної проблеми вважають, що педагогічні системи повинні будуватися за певними критеріями. Вагомою є наукова

позиція Н. Кузьміної, яка вважає за необхідне висувати до педагогічних систем такі критерії:

- зв'язок і цілісність, що передбачають обмеженість дослідження виділенням істотних залежностей між об'єктними галузями;

- контактність або стабільність, основними ознаками якої є відтворюваність (моделюючий комплекс може виявлятися в різних умовах, ситуаціях і здається інваріантним за зміни низки параметрів явища);

- спостережливість, тобто необхідність пов'язувати ключові моменти теоретичної моделі з реальними ефектами, які можна фіксувати у певній галузі досліджуваних об'єктів;

- огляд, тобто необхідність вносити в модель за можливості мінімальну або принаймні доступну кількість параметрів.

Таким чином, основними характеристиками будь-якої педагогічної (дидактичної) системи є доцільність, наявність структурних компонентів, певних зв'язків і відносин між ними, взаємозв'язок і взаємодія з навколишнім середовищем, функціонування системи як цілісної єдності, динамічність, ієрархічність і впорядкування.

З усього різноманіття визначень найбільш відповідним ідеям загальної теорії систем вважаємо визначення педагогічної системи як упорядкованої сукупності взаємопов'язаних компонентів (цілей, змісту, методів, засобів і організаційних форм навчання, виховання і розвитку учнів), що характеризують у найбільш загальному, інваріантному (для різних підсистем освіти) вигляді всі складники власне педагогічної діяльності. Таке визначення достатньою мірою співвідноситься з ключовими особливостями процесу професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями, що дає змогу ідентифікувати її як педагогічну систему, що володіє специфічним змістом і відповідними основними ознаками педагогічної системи:

- її сукупність елементів відмежована від навколишнього середовища;

- елементи взаємопов'язані, взаємодіють між собою та існують окремо лише завдяки існуванню цілого;

- властивості сукупності у цілому не зводяться до суми властивостей її складових елементів і не виводяться з них;

- існують системоутворюючі чинники, що забезпечують перераховані вище властивості.

Таким чином, процес професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями доцільно розглядати як педагогічну систему.

**Висновки і пропозиції.** Вивчення теоретико-методологічних засад застосування ідей системного підходу під час професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до

організації індивідуальної роботи з учнями дало змогу виокремити складники авторської системи означеного процесу. Базуючись на наукових позиціях багатьох авторів, апелюючи до необхідності дотримання вимог інтегративності, функціональності, відкритості, цілісності, структурованості експериментальних систем, конкретизовано структурні компоненти системи професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями, кожен з яких відбиває її динамічність, інтегральні властивості цілого та характеризується наявністю стійких, повторюваних причинно-наслідкових зв'язків (закономірностей).

Водночас кожен компонент педагогічної системи володіє певним «ступенем свободи», що сприяє взаємозбагаченню ланок системи шляхом доцільної творчої діяльності викладачів і студентів. Отже, розроблена система вважатиметься відкритою і нелінійною, що самоорганізовується шляхом систематичного обміну інформацією між суб'єктами освітнього процесу (викладачами і студентами). Структурними компонентами авторської системи професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями визначено:

- *цільовий* – відбиває ключові мету реалізації авторської системи – забезпечення формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями;

- *теоретико-методологічний* – ретранслює теоретичні основи дослідження (концептуальні підходи до пояснення сутності феномену готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями; нормативно-правове регулювання процесу збереження здоров'я учнівської молоді України; методологічні підходи до професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями; сукупність загальнопедагогічних та специфічних закономірностей, принципів методологічного знання про досліджуване явище й є результатом концептуального узагальнення основ філософії, педагогіки, психології;

- *емпірично-описовий*, який передбачає визначення і характеристику структури і змісту професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями;

- *процесуально-діяльнісний* – характеризує практичний складник організації процесу професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями, що відбувалася протягом низки послідовних етапів (мотиваційно-діагностичного, змістовно-проектувального, організаційно-діяльнісного) шляхом використання розробленого навчально-методичного забезпечення;



- *аналітично-оцінковий* – розкриває компонентну структуру готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями, яка ретранслює критерії, показники та рівні її сформованості (високий, достатній, задовільний, низький);

- *результативний* – відображає досягнутий результат – сформовану готовність майбутніх учителів фізичної культури до організації індивідуальної роботи з учнями.

#### Список використаної літератури:

1. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Москва : Смысл, 2001. 366 с.
2. Фурман А.В. Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології. *Психологія і суспільство*. 2012. № 4. С. 78–125.
3. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. Москва : Наука, 1978. 391 с.
4. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика : научное издание. Москва : УНЦ ДО, 2005. 148 с.
5. Вдовиченко Р. Теоретичні аспекти проблеми формування системи ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. № 4(59). С. 125–129.
6. Антоненко О.В. Формування готовності майбутніх учителів фізичного виховання до роботи сучасній загальноосвітній школі. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2006. № 10. С. 79–81.
7. Вербицкий А.А. Контекстно-компетентностный подход к модернизации образования. *Высшее образование в России*. 2010. № 5. С. 32–37.
8. Вихруц В.О. Методологія та методика наукового дослідження. Тернопіль : ТАЙП, 2015. 243 с.
9. Яковлев Е.В., Яковлева Н.О. Педагогическая концепция: методологические аспекты построения. Москва : ВЛАДОС, 2006. 239 с.
10. Ямницький В.М. Психологія життєтворчої активності особистості : монографія. Одеса : Каркасов М.П., 2004. 361 с.
11. Ягупов В.В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.
12. Теоретические основы системного анализа / под общ. ред. В.И. Новосельцева. Москва : Майор, 2006. 592 с.
13. Философский энциклопедический словарь. Москва : ИНФРА, 2001. 576 с.
14. Рибницький А.В., Нестеров О.С. Формування здорового способу життя студентів ВНЗ на заняттях фізичного виховання засобами фізкультурно-оздоровчих технологій. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 51(104). С. 511–517.
15. Веретельникова Ю.А., Недорубко С.А., Павленко О.Є. Педагогічні інновації у фізичному вихованні студентів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 51(104). С. 419–427.
16. Захаріна Є.А. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту до рекреаційно-оздоровчої діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2018. Вип. 58–59(111–112). С. 344–349.
17. Тітова Г. Зміст методики підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування спортивних лідерських якостей в учнів основної школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. № 4(59). С. 523–528.
18. Кислий В.М. Методологія та організація наукових досліджень : конспект лекцій. Суми : СумДУ, 2009. 111 с.
19. Джуринський П.Б. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів фізичної культури до здоров'язбережувальної професійної діяльності : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2013. 43 с.

#### **Aliksieiev O. Theoretical and methodological principles of implementation of the system approach in the context of professional training of future physical culture teachers for organizing of individual work with pupils**

*The article deals with the problem of defining the theoretical and methodological foundations of the system approach in terms of professional training of future physical culture teachers for organizing individual work with pupils. It has been stated that taking up physical exercises and sports provide a significant and diverse impact on the human body. At the same time, only properly organized classes with following the basic principles of physical education under the supervision of a physical culture teacher strengthen health and improve the physical fitness of younger generation. Whereas improper organization of classes, neglect of methodological principles, planning the amount and intensity of training loads without taking into account the state of health and individual characteristics of pupils can damage health and sometimes lead to accidents or even death of a pupil. To consider the essence of system approach in terms of professional training of future physical culture teachers for organizing of individual work with pupils, a detailed analysis of its semantic core - the category of the system has been carried out.*

---

*On the basis of studying the essence of a systematic approach in pedagogical research implementation, the assumption that each component of the pedagogical system has a certain "degree of freedom" has been made. This hypothesis contributes to the mutual enrichment of the system through appropriate creative activities of teachers and students. It has been determined that the structural components of the author's system of professional training of future physical culture teachers for organizing individual work with pupils are: target component- reflects the key objectives of the author's system implementation; theoretical and methodological component - relays the theoretical foundations of studying; empirical and descriptive component; procedural and activity component; analytical and evaluative component - reveals the component structure of the readiness of future physical culture teachers for organizing of individual work with pupils; effective component reflects the achieved result - the formed readiness of future teachers of physical culture for organizing of individual work with pupils.*

**Key words:** *future physical culture teachers, students, pedagogical education, readiness, system approach, methodology, system, theory system.*